

Відгук

офіційного опонента – професора кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, доктора педагогічних наук Вихруща Анатолія Володимировича на дисертаційну роботу Розлущуцької Галини Миколаївни «Культурно-освітня й науково-педагогічна діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді (1646–1947 рр.)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Події останніх днів в Україні, ще раз підтверджують відомий тезис, щодо актуальності питань релігії в процесі розбудови держави. Не випадково автокефалію і томос для України прирівнюють до питань національної безпеки. Якщо врахувати тривалість впливу християнської педагогіки на виховання підростаючого покоління, стає очевидною важливість ретроспективної оцінки проблеми. Специфіка історичного розвитку окремих регіонів збільшує увагу до теоретичних узагальнень. Можна погодитися з дисертантом щодо необхідності розв'язання низки суперечностей, зокрема між зростанням кризових явищ і світоглядною дезорієнтацією підростаючого покоління в умовах політичних, економічних, міжетнічних, міжконфесійних протиріч та відсутністю механізмів урегулювання проблем; усвідомленням необхідності виховання особистості зі стійкою системою ціннісних орієнтацій та споживацьким ставленням до життя, погіршенням соціальних стандартів, що врешті-решт пояснюється зубожінням населення; можливостями історико-педагогічної науки та врахуванням досвіду минулих поколінь у розвитку національної самосвідомості; необхідністю міждисциплінарного підходу та недостатньою кількістю аналітичних досліджень.

Тимчасова втрата територій, гібридна війна, військове протистояння обумовлюють важливість оцінки виховного процесу, вкотре показують актуальність прогностичної оцінки, необхідність врахування історичних традицій, особистісних чинників.

Має рацію автор, підкреслюючи, що процес самоусвідомлення закарпатських українців був складним і неоднозначним, так як різні країни, у складі яких перебувало Закарпаття, вважали цю територію та її мешканців своїми і у будь-який спосіб намагалися заперечити руську, русинську тотожність з українською.

Складність теми дисертаційного дослідження обумовлена значною кількістю дисертаційних досліджень, присвячених виховному впливу Греко-Католицької церкви. Успішне вирішення можливе за умови використання

значного масиву архівних матеріалів, високого рівня теоретичних узагальнень, аналітичної оцінки взаємодії з іншими регіонами та іншими країнами.

Викликає зацікавленість мета дослідження, згідно з якою аналізується не лише культурно-освітя, але й **науково-педагогічна** діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті. Не викликає заперечення об'єкт і предмет дослідження, хоча окрім змісту можливо доцільно виокремити форми і методи, так як поняття "основні напрями" не зовсім вдале. Серед завдань звертаємо особливу увагу на етапи розвитку Греко-Католицької Церкви на Закарпатті в контексті формування національної самосвідомості дітей та молоді, особливості навчально-організаційної й педагогічної діяльності закарпатського греко-католицького духовенства на Закарпатті в контексті наявних у краї різнопланових освітніх парадигм, пріоритетні напрями наукової й літературно-публіцистичної діяльності, актуалізацію педагогічного й просвітницько-виховного досвіду в сучасних умовах.

Не викликають заперечення хронологічні межі. Нижня межа обумовлена підписанням Ужгородської унії, а верхня межа дослідження (1947р.) викликана заборонаю Греко-Католицької Церкви на Закарпатті і початком репресій проти духовенства з боку радянської влади.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що матеріали дисертаційної роботи, її основні положення використано під час викладання навчальних курсів, відзначимо спеціалізований навчальний курс «Взаємодія соціальних інститутів у вихованні дітей», а також його навчально-методичне забезпечення.

Важливою є участь автора в різноманітних науково-практичних конференціях від 2008 року, одноосібна монографія, 3 розділи у колективних монографіях (1 – за кордоном), 25 статей у провідних наукових фахових виданнях України, з них 14 у виданнях, віднесених до міжнародних наукометричних баз даних, 4 статті у зарубіжних наукових виданнях.

Проаналізуємо рівень наукової новизни дисертаційного дослідження. На основі аналізу праць дослідників проблеми, автором виокремлено три етапи в історіографії, що базуються на хронологічно-проблемному підході: 1) кінець XVIII – перша половина XX ст.; післявоєнний період (1947–1991) пов'язаний із приєднанням Закарпаття до Радянського союзу, ліквідацією Мукачівської греко-католицької єпархії та її ієрархів, переходом греко-католицьких вірників до «катакомбної церкви»; сучасний етап (1991 р. – до сьогодні). На нашу думку доцільно виокремити ще два етапи. Окремий етап це перші спроби

здійснення унії на території Закарпаття. Наступний від 1646 р. до кінця XVIII століття. Адже в цей час теж існували різні думки щодо проблеми унії.

Як позитивний факт відзначимо увагу до системи базових понять. На думку дисертанта суттєве методологічне навантаження несе поняттєво-термінологічний апарат. Аналіз теоретичних праць сучасних українських і зарубіжних науковців уможливив визначення і трактування таких ключових понять дослідження: «націоналізм», «національне виховання», «патріотичне виховання», «національна самосвідомість», «духовність» та ін. У роботі розширено й доповнено зміст понять «національна самосвідомість», «національне виховання», що віддзеркалює необхідність формування національної самосвідомості особистості та залучення до цього процесу всіх суспільних інституцій, які здійснюють виховний вплив на неї. У сучасних авторських тлумаченнях «національна самосвідомість» розглядається як сукупність уявлень нації та окремого індивіда (представника) цієї нації про самого себе, про інтереси, цінності та орієнтири суспільства, ставлення до інших національностей (Ю. Бромлей); складне соціально-психічне утворення особистості, що є самоусвідомленням причетності до нації, готовності сумлінно й творчо працювати на благо Вітчизни, зміцнювати єдність свого народу, Українську державу (А. Фрідріх); динамічний складник самосвідомості особистості, який формується зі специфічних рис усвідомлення нею своєї приналежності до певної нації, її духовної культури й історії і водночас вона (національна самосвідомість) сприяє усвідомленню власної неповторності й культурно-історичної та державної соборності (Є. Зелінська). У трактуванні автора дисертації національна самосвідомість – це система соціально-психологічних уявлень, ідей, сукупність знань і поглядів індивіда про національно-духовні цінності, культуру, історію, традиції свого народу; його саморефлексія, тобто процес пізнання себе як носія цих етнонаціональних цінностей, їхня актуалізація у соціумі і водночас формування образів та уявлень про інші етноси на основі власних знань про історичний розвиток свого етносу. Зі свого боку, національне виховання – це процес передачі національних культурних цінностей, традицій, поглядів і норм поведінки в освітній, культурно-просвітницькій, суспільно-громадській діяльності державних, релігійних, соціальних інститутів, що ставить перед собою завдання формування самосвідомості особистості, поваги і любові до своєї Батьківщини та свого народу. На нашу думку "процес передачі" в контексті сучасних тенденцій особистісно спрямованого виховного процесу потребує уточнення.

На окрему увагу заслуговує структурно-змістова модель формування національної самосвідомості. Виокремлено три "підходи". Системний підхід передбачає знання про історію, культуру, традиції свого народу, усвідомлення

духовних і національних особливостей свого та інших народів, усвідомлення себе частиною нації. До пізнавальних цінностей віднесено уявлення, судження про історичне минуле, культуру, мову народу, відношення до культурно-національних цінностей свого та інших народів, патріотичні почуття, співпереживання. Доречним є діяльнісний аспект: готовність до виконання громадянського обов'язку, захист національних інтересів, добровільна участь у різних заходах національного характеру.

Важливими є статистичні дані, зокрема кількість греко-католицьких парафій на території Мукачівської греко-католицької єпархії (1771 р.)

Щодо другого розділу «Становлення і розвиток Греко-Католицької Церкви на Закарпатті», на нашу думку така назва була б більш доречною для параграфа 2.1. Пояснюється це тим, що автори значної кількості історичних досліджень вже довели, " що Угорське королівство в XI–XIV ст. мало тісні зв'язки з руськими (українськими) землями. Це зумовлюється династійними, сюзеренськими, релігійними впливами угорських династій (Арпадів, Корвінів, Ягелонів) з галицькими, подільським, київськими князями "; " становлення етнонаціональної ідентичності закарпатських русинів відбувалося на релігійних засадах "; " унійним процесам на Закарпатті передувала низка причин, серед яких були: залежність Мукачівських єпископів від магнатів, що володіли Мукачівським замком, необхідність чіткого підпорядкування і архієрейської опіки місцевого духовенства, прийняття Берестейської унії на українських землях, безпосередні контакти закарпатських єпископів з перемишльськими, львівськими та київськими священнослужителями"; " канонізація Мукачівської єпархії відіграла важливу роль у пробудженні національної свідомості руського закарпатського населення. З другої половини XVIII ст. Греко-Католицька Церква на Закарпатті стала дієвим інструментом самоідентифікації місцевого населення через збереження у богослужіннях церковнослов'янської мови, обстоювання його прав в угорськомовному середовищі, вивчення його історії, культури, фольклору". Навіть в авторефераті опис другого розділу нагадує швидше дослідження з історії.

Як позитивний факт відзначимо увагу до діяльності Мукачівської богословської школи, її реорганізації в Королівську греко-католицьку семінарію в Ужгороді, що сприяло не тільки підготовці закарпатського духовенства, а й вчителів для народного шкільництва. Особливістю навчально-виховного процесу стало поєднання освіти та формування духовно-моральних якостей церковного кліру на національному ґрунті. Установлено, що школи, створені єпископом М. Ольшавським, дали можливість руському духовенству навчатися рідною мовою, вивчати історію краю, долучитися до кращих надбань

народної культури й літератури. Організація єпископом М. Товтом Пряшівської духовної семінарії, освітній процес у якій забезпечувався рідною мовою, набув особливого значення оскільки, на переконання засновників, священик як учитель релігії неодмінно зобов'язаний навчати греко-католицьких дітей рідною мовою та бути готовим викладати релігію. Внесок просвітителів краю у розвиток народного шкільництва полягав передусім в організації рідномовного навчання у парафіяльних школах Мукачівської єпархії, поширенні й складанні релігійних та навчальних книг рідною мовою, організації єпископської бібліотеки й архіву.

Наголошено, що окрім закладів Відня, Будапешта, Інсбрука, Праги, Естергома, Егера, Львова, Трнави, руське духовенство Закарпаття здобувало освіту в інших європейських вишах, однак їхня кількість була незначною. Більшості духовенства навчання в європейських закладах було недоступним через високу вартість. Окремі представники закарпатської молоді здобували освіту у богословських закладах Австрійської імперії за кошти держави або пожертви приватних осіб. Утім навчатись на батьківщині руське духовенство отримало можливість тільки після правового виокремлення Мукачівської греко-католицької єпархії (1771) та Пряшівської єпархії (1818) і створення семінарій для підготовки єпархіального духовенства.

Відповідно до змін, внесених імператором Йосифом II влітку 1785 р. до розпорядження про реформування богословської освіти, усі греко-католицькі богослови були переведені до Львівської генеральної семінарії. Відтак значна частина закарпатського духовенства здобувала освіту в Галичині. Це є безперечним підтвердженням тісних взаємозв'язків закарпатського й галицького духовенства, безпосередніх взаємовпливів на формування їх національної тотожності, формування національних ідей.

У дослідженні показано, що до початку XX ст. мережа закладів середньої освіти регіону, в тому числі освітніх установ для підготовки учительських кадрів Закарпаття, перебувала під опікою греко-католицького духовенства. В Ужгородській семінарії готували духовенство для Мукачівської, Великоварадинської та Пряшівської єпархій. Зауважимо, що у семінаріях навчались не тільки місцеві юнаки, а й вихідці зі Східної Словаччини,

прикарпатських районів Галичини, Північної Угорщини, Північної Трансильванії та ін. Вагомого значення надавалося самоосвіті. У 1845 р. розпочав роботу музичний гурток. Крім цього, з 1831 р. діяв церковний хор семінарії «Гармонія».

На думку автора вагоме значення для національної самоідентифікації русинів Закарпаття мали періодичні видання греко-католицького духовенства, які зазвичай виходили як органи друку різних культурно-просвітницьких товариств. Серед них найбільшою популярністю користувалися: «Душпастыр», «Светъ», «Листок», «Месяцесловъ», «Наука», «Церковная газета». Аналіз їх змісту вказує, що виховання здійснювалося на основі формування християнського світогляду, обміну знаннями. Проаналізована джерельна база (5 груп джерел) свідчить про її різноплановість та репрезентативність, що дало змогу провести ґрунтовне дослідження культурно-освітньої, організаційно-педагогічної й просвітньої діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті

У контексті дослідження зазначено важливість видання «Народної педагогії» О. Духновича та її впровадження в освітній процес учительських семінарій

У дисертації підкреслюється значимість створення молодіжних товариств («Карпаторуський орел», «Пласт», «Відродження», «Марійське товариство», «Ліга українських студентів»), що привело до виникнення християнського націоналізму, який формував нову еліту української нації, готову реалізуватися у спорті, культурі, мистецтві, здатну до захисту батьківщини.

Зазначено, що розвиток літературного процесу на Закарпатті відбувався у тісному взаємозв'язку із тогочасними проблемами кодифікації народної мови, вироблення правил літературної мови закарпатських українців (русинів). Відповідно до вказаних течій формувалися погляди й літературні смаки закарпатських греко-католицьких священиків, котрі намагалися у своїх художніх творах пропагувати суспільно-культурні погляди. Значний внесок у зміцнення української національної свідомості населення Закарпаття, її увиразнення внесли молоді поети міжвоєнного періоду, які започаткували нову літературу на живій народній основі.

Розкрито діяльність Марійських дружин Закарпаття, що функціонували при монастирях отців Василіан ще з середини XVII ст. Метою їх створення було залучення світських осіб, переважно жіноцтва, до християнських об'єднань, доброчинності, наслідування милосердя та чеснот.

Доведено, що греко-католицьке духовенство Закарпаття здійснювало благодійну підтримку освіти за допомогою особистих коштів та організації

різноманітних масових форм Популярності набуло створення фондів підтримки освітніх інституцій, організація будинків виховання, інтернатів, популяризація здорового способу життя.

Дослідженням констатовано, що сакральне мистецтво (образотворче мистецтво, іконопис, духовна музика) на Закарпатті забезпечувало формування компонентів самосвідомості особистості.

На думку автора не втратили своєї значущості для сьогодення форми, методи і засоби формування національної самосвідомості дітей та молоді, відтворені греко-католицькими товариствами. Церква в умовах денаціоналізаторської політики правлячих держав виробила дієвий механізм виховання на основі національного підґрунтя та добирала ефективний інструментарій формування національної свідомості підростаючих поколінь українців.

У ході дослідження дисертантом виокремлено основні етапи формування національної самосвідомості українського населення краю у діяльності Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у період входження регіону до складу різних державних утворень: (1646–1848рр.) – період становлення етнічної та релігійної ідентичності населення Закарпаття; (1848–1920рр.) – пробудження національної свідомості русинів (українців) Закарпаття, у якому чільне місце відводилося освітньо-організаційній, історико-літературній, культурно-просвітницькій, науковій, та видавничій діяльності закарпатського греко-католицького духовенства; (1920–1939 рр.) – формування національної самосвідомості; (1939–1947рр.) – зниження національної самосвідомості населення Закарпаття через об’єктивні суспільно-політичні причини.

Доведено, що літературні твори греко-католицьких священиків Закарпаття досліджуваного періоду базувалися на дидактично-виховних традиціях (пошана до народних звичаїв і традицій, любов до рідного краю, патріотизм, формування національної самосвідомості) та просвітницько-патріотичних (використання рідної мови, героїзація історичного минулого закарпатського народу, розкриття його національної ментальності) засадах.

Крім релігійної й освітньої діяльності, Греко-Католицька Церква на закарпатських землях активно долучалася до наукової сфери. Як видно з вищенаведеного, священики представляли інтелігенцію регіону, навчалися у кращих європейських академіях й інститутах, мали доступ до найповніших бібліотек і архівів. Відтак саме їм належить чільне місце у становленні й розвитку науки на Закарпатті, дослідженні найдавніших писемних пам’яток краю, вивченні

його історії, літератури, культури.

Дисертант стверджує, що закарпатським духовенством було започатковано створення наукового простору регіону, який складався з дослідників (духовенства), наукової інформації (архіви, бібліотеки, сукупність західноєвропейських та східних наукових поглядів), наукових методів дослідницької діяльності (пошукові, бібліографічні, історичні, аналітичні, синтетичні, компаративістські, прогностичні), категоріального апарату в галузі історії, теології, етнографії, краєзнавства, мовознавства, педагогіки, політології та передумови вироблення їх наукових знань (історичні, політичні, суспільні, економічні, національні, культурні).

Огляд результатів наукових пошуків дав підстави виокремити чотири основні періоди у створенні духовенством Закарпаття наукового простору.

Підкреслена важливість спілки «Пряшевское литературное заведение», організована у 1850 р. О. Духновичем. Головними завданнями, які поставили перед собою учасники організації, були: сформувати літературно-видавничий центр, створити друкарню з кириличним шрифтом, заснувати музей і періодичне видання. У Пряшеві організовано «Общество святого Іоанна Хрестителя». Головним ідеологом створення такої інституції виступив О. Павлович – греко-католицький священник, педагог, письменник, який навчався у Львівській семінарії, продовжував навчання у Бардейові, Мішкольці, Егері, вивчав богослов'я у Трнаві (1843–1847). Серед греко-католицьких товариств на увагу заслуговує громадсько-політична діяльність «Общества святого Атанасія»,

Вагомим кроком, на думку дисертанта, у пожвавленні суспільно-культурного життя Закарпаття стало об'єднання духовенства Мукачівської та Пряшівської греко-католицьких єпархій у культурно-освітнє товариство «Общество святого Василя Великого» (15 грудня 1864 р.). Для шкільної молоді, що навчалась у таких релігійних закладах освіти, як учительські, богословські семінарії, греко-католицькі школи різного рівня, традиційними залишалися

відділення «Марійського товариства», «Пласту», «Учнівського вулика», Червоного Хреста, мистецькі та спортивні товариства. Поряд з ними викладачі релігії започаткували діяльність нових організацій, наприклад, «Товариство Святого Хреста» (Е. Бокшай, І. Кондратович, Д. Попович), що основною метою визначало формування християнських традицій, але зміст діяльності наповнювався національними цінностями. Сприяла активізації національно-патріотичних почуттів закарпатців та була доцільною з погляду формування національної самосвідомості участь духовенства у роботі місцевих осередків «Просвіти». На з'їзді отців Катехитів (серпень, 1921) греко-католицьке духовенство обговорило можливість залучення молоді до роботи у релігійних товариствах. Особливу зацікавленість викликає діяльність «Карпатського Орла».

Важливим напрямом діяльності Греко-Католицької Церкви була соціально-харитативна діяльність серед малозабезпечених верств населення.

Привертають увагу методи та засоби антиалкогольної боротьби духовенства, що розпочалася під керівництвом єпископа А. Бачинського.

Вагомую віхою у благодійній діяльності духовенства стали фінансування й організація навчально-виховних інститутів різного типу для учнів шкіл, гімназій, семінарій.

Відзначимо своєрідність параграфів "Виховні орієнтири літературної спадщини закарпатського греко-католицького духовенства" і "Сакральне мистецтво як засіб формування національної свідомості дітей та молоді".

Аналізується специфіка дерев'яної храмової архітектури Закарпаття, ілюстрації, на увагу заслуговує вивчення мистецьких дисциплін у греко-католицьких закладах освіти. В Ужгородській реальній гімназії та вчительській семінарії викладали рисунок та дескриптивну геометрію.

Оцінено виховний потенціал сакрального живопису.

Важливою є структурна модель формування національної самосвідомості у позашкільній просвітницько-виховній роботі Греко-Католицької Церкви на Закарпатті. Цікаві та змістовні додатки.

Окрім значної кількості позитивних аспектів дисертаційне дослідження не позбавлене певних недоліків.

1. Враховуючи той факт, що 24 квітня 1646 року акт унії підписали 63 священники з 800 (за окремими джерелами більше тисячі), доцільно більше уваги звернути на передумови виховного впливу Церкви в попередні роки.

2. Доцільними є порівняльні таблиці визначення структури системи базових понять. Авторське трактування суті національного виховання, яке розглядається як "процес передачі національних культурних цінностей, традицій, поглядів і норм поведінки в освітній, культурно-просвітницькій, суспільно-громадській діяльності державних, релігійних, соціальних інститутів, що ставить перед собою завдання формування самосвідомості особистості, поваги і любові до своєї Батьківщини та свого народу" потребує уточнення.

3. Освітня доктрина Греко-Католицької Церкви відзначається єдністю та монолітністю. Тому доцільною є оцінка взаємодії мислителів рівня Андрея Шептицького, взаємний вплив, співпраця навчальних закладів.

4. Розуміючи складність проблеми, зауважимо необхідність подальшого вивчення науково-педагогічної діяльності в контексті досягнень видатних педагогів рівня Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського. Це дозволить уникнути надмірного перевищення ролі місцевих авторів у контексті європейських досягнень.

5. Враховуючи значну кількість публікацій інших авторів, доцільно було б переглянути зміст другого розділу, акцентувавши увагу саме на актуальних питаннях педагогіки.

6. Висновки до розділів відзначаються надмірною лаконічністю. Зміст окремих розділів перевищує рівень висновків.

Логіка дослідження, послідовність викладу та доказовість положень і висновків дозволяють позитивно оцінити дисертаційне дослідження. Не викликає сумніву теоретичне і практичне значення проведеного дослідження,

оскільки отримані результати та представлені узагальнення сприятимуть вдосконаленню освіти в Україні. Особливої актуальності дисертація набуває в контексті протиріч, які виникають в нашій країні. Висновки, сформульовані дисертантом, на достатньому науковому рівні розкривають основні результати дослідження. В опублікованих за темою дисертації працях викладено основні положення, здобуті у процесі наукового пошуку. Зміст дисертації відображено в авторефераті.

Дисертація Розлуцької Галини Миколаївни «Культурно-освітня й науково-педагогічна діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді (1646–1947 рр.)», є завершеним самостійним дослідженням, що відповідає вимогам щодо дисертаційних робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, зокрема пунктам 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів (зі змінами), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 - загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент :

доктор педагогічних наук, професор
кафедри психології та соціальної роботи
Тернопільського національного
економічного університету

А.В. Вихрущ